

ПРАВО НА СПРОТИВ ЯК ОДНЕ ІЗ ПРИРОДНИХ ПРАВ ОСОБИ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ БІБЛІЇ

THE RIGHT TO RESISTANCE AS ONE OF THE NATURAL RIGHTS OF A PERSON AND ITS IMPLEMENTATION IN THE CONTEXT OF THE BIBLE

Орос М.М.,

*здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті охарактеризовано еволюційний етап розвитку природного права людини на спротив владі, що випливає з Біблії як основи розвитку сучасного конституційного права. Досліджено біблійне розуміння природного права людини на спротив владі, його зміст, характер та види. Розкрито причинно-наслідковий зв'язок між діями світської влади та настанням для неї відповідальності за порушення Божих заповідей.

Ключові слова: влада, Біблія, права і свободи, природне право на спротив владі, реалізація природного права на спротив.

В статье охарактеризован эволюционный этап развития естественного права человека на сопротивление власти, что следует из Библии как основы развития современного конституционного права. Исследовано библейское понимание естественного права человека на сопротивление власти, его содержание, характер и виды. Раскрыта причинно-следственная связь между действиями светской власти и наступлением для нее ответственности за нарушение Божьих заповедей.

Ключевые слова: власть, Библия, права и свободы, естественное право на сопротивление власти, реализация естественного права на сопротивление.

The article provides a general description of the evolutionary stage of the development of natural human rights for the resistance of the authorities arising from the Bible as the basis for the development of modern constitutional law. In addition, the Biblical understanding of the natural human right to the resistance to power, its content, character and types are analyzed; reveals the causal link between the actions of secular authority and the onset of responsibility for the violation of God's commandments.

Key words: power, Bible, rights and freedoms, natural right to opposition to power, realization of natural right to resistance.

Постановка проблеми. Із самого початку існування людства виникали проблемні питання щодо захисту основних прав і свобод особи від посягань із боку владних органів та необхідності у зв'язку із цим створення механізмів, які би уможлилювали притягнення влади до відповідальності за такі порушення, зокрема шляхом повної її заміни. Перші приклади розв'язання порушеної проблеми можна знайти у Біблії, у якій закріплено імперативні божественні закони, що по своїй суті стали не тільки орієнтиром для розвитку людства, але і наріжним каменем, на якому повинні формуватися та діяти владні інституції, покликані служити роду людському.

Метою статті є аналіз першоджерела, з якого витікають основні права людини, зокрема право на спротив владі, та дослідження реалізації зазначених прав у контексті Біблії.

Виклад основного матеріалу. Нещодавні політичні події в Україні, а саме зміна влади шляхом створення нового парламенту, формування нового уряду та обрання нового президента, що відбулися внаслідок Революції Гідності 2014 р., змушують звернути увагу на причини, які спонукали до вказаних наслідків. Відтак для досягнення указаної вище мети доречно розглянути порушену проблематику під кутом Біблії, яка, на нашу думку, не втрачає своєї актуальності. З огляду на тисячолітній досвід людства, зафіксований у Біблії, можемо констатувати,

що на сьогодні у правовій науці багато чого ще не використано зі згаданого першоджерела [5].

Дотепер у правознавстві зберігаються не використані роками погляди з недалекого атеїстичного минулого, які і нині досліджуються у наукових роботах із права. Інерція правового атеїзму пострадянського правознавства часом приводить авторів до висновків, які явно переплітаються з нормами «соціалістичного права», заснованого не на природних правах людини і не стільки на праві взагалі, скільки на міркуваннях стосовно державної доцільності [3, с. 80]. Тобто інтереси влади ставляться вище інтересів народу, який проживає в соціалістичній державі.

Як зазначає Г.Дж. Берман, західний світ щасливо уникнув згаданих вище правових катаклізмів, які втягнули Східну Європу в ХХ ст. у безправ'я, проте це не гарантувало захисту від можливого впливу західного прецеденту «безбожного» осмислення права. Так, під час аналізу праць західних правознавців упадає в око той факт, що «у ХХ ст. християнські основи західного права були майже цілком відкинуті» [2, с. 194.]. Попри це, як зазначає автор, першою великою світською релігією на Заході стала ліберальна демократія. Це була перша ідеологія, яка відділилася від традиційного християнства, однак взяла від нього розуміння священного і ряд основних цінностей [2, с. 47]. На думку Г.Дж. Бермана, сучасна криза західної традиції

та правових систем усіх країн, які її наслідують, полягає саме в тому, що право не базується на таких постулатах, як структурна єдність, довготривалість, релігійне коріння, трансцендентні якості. Перераховані постулати, як підкреслює дослідник, стрімко зникають не тільки з учень філософів та з умів законодавців, суддів, адвокатів, викладачів права й інших юристів, але й зі свідомості народу загалом і, більше того, із самого права. Саме тому останнє стає більш фрагментним, суб'єктивним, більше налаштованим на зручність, ніж на мораль. Право переважно піклується про миттєві наслідки, а не про послідовність та наступництво. У результаті, на думку Г.Дж. Бермана, у XX ст. розмивається історичний ґрунт західної традиції права, а сама традиція може зникнути [2, с. 53].

Повертаючись до українських реалій, варто зазначити, що на п'ятому році незалежності у преамбулі Основного Закону Верховна Рада України під час його прийняття, діючи від імені Українського народу та виражаючи його суверенну волю, указала мотиви щодо ухвалення згаданого Закону. Такими мотивами стали обов'язки державної влади дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуватись про зміцнення громадянської злагоди на території України, розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу. При цьому у преамбулі Основного Закону чітко зазначено, що у разі порушення вищевказаних обов'язків Верховна Рада, яка діє від імені Українського народу та приймає Конституцію України, усвідомлює, що буде відповідати перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями [7]. Але як бути, коли влада систематично не виконує взятих на себе зобов'язань? Чи повинна вона в такому разі відповідати за свої дії перед народом і як саме? Чи має право народ терпіти таку владу і чи має він право на спротив? На вказані питання знаходимо відповідь у джерелі сучасного конституційного права – Біблії.

Так, у посланні до Римлян зазначається, що «всяка душа нехай буде покійна вищій владі, бо немає влади іншої, як не від Бога, і влади наявні встановлені від Бога. Тому той, хто противиться владі, противиться Божій постанові, а ті, хто противиться, самі візьмуть осуд на себе» [4, Рим. 13:1–2].

З наведеного біблійного тексту робимо висновок, що кожній людині необхідно коритись наявній у державі владі, оскільки «всяка влада є від Бога». Тому можемо припустити, що таким чином встановлюється пряма вказівка людині підкоритись будь-яким діям влади. Тобто заборонено особі протестувати проти влади, навіть тоді, коли остання грубо порушує її права. Відтак, якщо людина противиться державній владі, то тим самим вона нібито противиться Богу.

Проте вказаний висновок спростовується іншими біблійними текстами. Зокрема, ідеться про наказ єгипетського царя єврейським бабам-повитухам вбивати під час пологів хлопчиків: «І говорив був єгипетський цар єврейським бабам-повитухам, що одній ім'я Шіфра, а ім'я другій Пуа: «Як будете

повивати єврейок, то дивіться при родах: коли буде син, то вбийте його, а коли це дочка, то нехай живе». Але баби-повитухи боялися Бога, тому не робили того, що казав їм єгипетський цар. І вони лишали хлопчиків при житті. Покликав єгипетський цар баб-повитух і сказав їм: «Нащо ви лишаєте дітей при житті?». І сказали баби-повитухи фараону: «Бо єврейки не такі, як єгипетські жінки, бо вони самі баби-повитухи: поки прийде до них баба-повитуха, то вони вже й народять». І Бог робив добро бабам-повитухам, а народ розмножувався і міцнів. І сталося це тому, що ті баби-повитухи боялися Бога, а Він будував їм домівки» [4, Вихід 1:15–21].

Отже, баби-повитухи не були осуджені та покарані Богом за невиконання наказу єгипетського царя, фактично за спротив владі, а, навпаки, отримали від Нього похвалу і нагороду.

Також акт непокорі владі можна знайти у вчинку Лота в Содомі, коли він відмовився виконати вимогу видати своїх гостей на зґвалтування навіть під погрозами ще гіршої розправи над ним самим [4, Буття 19:1–10]. Ще один акт спротиву владі наявний у діях Давида, коли він повстав разом із філістимлянами на війну проти законного царя Ізраїлю Саула [4, 1 Цар. 28:1–2, 29:1–8, 1 Паралипоменон 12:19, 23]. Акт спротиву законній владі упадає в око у діях Іеровоама, який підняв руку на царя Ровоама – сина царя Соломона – за наказом Бога, після чого сам став царем. Причиною наказу стало недотримання царем Божих статутів та повне відступництво від Божих заповідей [4, 1 Цар. 11:26–39]. У такому разі наявна зміна законної державної влади шляхом її захоплення, тобто державний переворот.

Акт непокорі державній владі з боку всього народу наявний у випадку прямого невиконання наказів царя Ровоама – сина царя Соломона – щодо сплати податків. Розлючений на царя Ровоама народ (він не захотів зменшити розмір податків) побив камінням начальника податків, якого послав цар для їх збирання. Опісля народ відмовився підкорятись царю Ровоаму, визнати його владу над собою і вибрав для себе нового царя – Іеровоама [4, 1 Цар. 12:3–20].

Яскравий акт непокорі владі простежується у книзі Дії Святих Апостолів, коли синедріон заборонив апостолам говорити народу про Ісуса та його вчення: «І, закликавши їх, наказали їм не говорити і взагалі не навчати про Ісусове Ймення. І відповіли їм Петро та Іван, та й сказали: «Розсудіть, чи це справедливо було б перед Богом, щоб слухатись вас більше, ніж Бога?» [4, Дії 4:18, 19].

Отже, з наведених прикладів можемо зробити висновок, що в біблійних текстах існують реальні докази того, що народ загалом і кожна людина зокрема має право не покортися владі і рішуче виступати проти її дій. Утім таке право можливо реалізувати тоді, коли влада чинить проти заповідей Божих, фактично проти самого Бога і народу, ввіреного цій владі. Тим самим остання втрачає свою легітимність перед народом, який був ввірений їй для збереження та захисту.

Як зазначає відомий конституціоналіст Р.А. Папаян, нелегітимність влади, її узурпація, безсумнівно, пов'язані з її абсолютизацією, бо за відкиданням джерела влади – Бога – незмінно впливає обожнювання самої земної влади. На думку вченого, ідея людської влади в Біблії постійно корегується таким чином, щоб ця влада ніяк не могла претендувати на власну абсолютизацію, бо остання є найбільшим гріхом – гординею, що, зокрема, є джерелом усіх інших гріхів і причиною поширення гріховності від володарів до всієї громади. Автор зауважує, що вказаною корекцією слід вважати перші чотири заповіді, у яких оголошується заборона «узурпації» божественної влади і спотворення сенсу взаємин із нею [10, с. 183–184]. Як стверджує Р.А. Папаян, заповіді адресовані насамперед носію влади й означають покладання на нього повноважень забезпечення умов для неухильного їх дотримання всіма, а також відповідальність за їх порушення передусім ним самим [10, с. 184].

Наділення владою є наслідком богообраності. Водночас богообраність певних осіб означає не порушення загальної рівності перед Богом, а лише покладання особливої відповідальності на власника влади й особливу строгість до нього [10, с. 183–184]. Обраність – це не привілей, а найбільша відповідальність [12, с. 67]. Обраність – це детермінація влади, а влада – це детермінація особливої відповідальності: «Суворий суд над начальством, бо менший заслуговує помилювання, а сильного будуть сильно катувати. <...> Начальству належить суворе випробування» [4, Пр. 6: 5–8]. Тому, на думку Р.А. Папаяна, і виникає те особливо суворе ставлення до представників влади у християнстві, попередження про небезпеку перебування під силою багатства і слави [10, с. 187]. Про особливі вимоги до світської влади та її відповідальне становище зауважує і Р.О. Авакян, який, аналізуючи біблійні тексти, приходять до висновку, що «цар повинен творити правосуддя за зразком Христового суду» [1, с. 495].

Відтак людська влада може мати моральну силу, тільки якщо вона внутрішньо пов'язана з авторитетом Бога, є його частиною [8].

З огляду на слова апостолів Христа, що «Богу слід підкорятися більше, ніж людям» [4, Дії 5:29], висновуємо, що якщо закони світської влади мають діаметрально протилежний характер і по своїй суті суперечать Божій волі та Божим заповідям, то такі закони не є обов'язковими для людини. Оскільки влада перестає відповідати тим критеріям, які встановлює для неї Бог, то Він обіцяє не милувати, а суворо карати представників такої влади. Адже Бог, надаючи силу царям та суддям кожного народу, вимагає від них бути справедливими, дотримуватись Божих законів та чинити відповідно до Божої волі [4, Пр. 6:3–8].

Отже, коли влада своїми діями суперечить Божим законам та настановам, то в результаті вона втрачає свою легітимність і авторитет перед народом, створюючи тим самим умови для реалізації народом свого права на спротив та подальшої зміни такої влади.

Як зазначає І.О. Ільїн, якщо влада втрачає авторитет і політичний режим деградує, а правосвідомість керівників відстає від суспільної правосвідомості, то порятунок такої влади полягає в оновленні політичного курсу з опорою на чинні закони. При цьому вчений наголошує, що якщо правосвідомість народу цього курсу не схвалить, тоді виникає небезпека державного перевороту [6, с. 295–296].

У контексті досліджуваної проблематики доцільно, на наш погляд, звернутися до документа, який має назву «Основи соціальної концепції Української Православної Церкви». На основі згаданого документа церковним Священноначалієм Української Православної Церкви, яка є найбільшою за кількістю вірян в Україні, ухвалюються постанови з різних питань, зокрема проблем ставлення вірян до світської влади.

Так, у ч. 2 Розділу III «Церква й держава» вказаної Концепції зазначається, що церква не тільки закликає своїх чад підкорятися державній владі, незалежно від переконань і віросповідання її носіїв, а й молитися за неї, «щоб провадити нам життя тихе і безтурботне у всякому благочесті і чистоті» [4, 1 Тим. 2:2]. Водночас християни повинні ухилятися від абсолютизації влади, від невизнання меж її суто земної, тимчасової і скороминущої цінності, зумовленої наявністю у світі гріха й необхідністю його стримування. За вченням Церкви, сама влада також не має права абсолютизувати себе, поширюючи свої межі аж до цілковитої автономії від Бога й установленого Ним порядку, що може призвести до зловживання владою і навіть до обожнення правителів. Держава, як і інші людські установи, нехай навіть і спрямовані на добро, може мати тенденцію до перетворення на самодостатній інститут. Численні історичні приклади такого перетворення свідчать, що в такому разі держава втрачає своє справжнє призначення [9].

Одним із найважливіших законодавчих актів константинопольських імператорів, які стали складовою частиною юридичних збірників, зокрема кодифікованих актів аж до самого падіння Константинополя (1453 р.), є «Новели Юстиніана». Так, у шостій новелі Юстиніана сформульовано такий принцип: якщо державна влада буде чесно керувати дорученою їй державою, то від цього буде користь і благо людському роду [13].

З огляду на слова апостолів «про правду Божу свідчать Закон і Пророки» [4, Рим. 3:21], на думку Р.А. Папаяна, Євангеліє пророкує наступ Царства Божого саме тоді, коли носій постійного (константинопольського) Божого образу – людина – перебуває в умовах, найбільш досконалих для реалізації закладеного в неї Божого начала, коли вимога брати природне право за основу позитивного виконується повною мірою [10, с. 277]. У протилежному випадку, коли земні правителі приймають та керуються у своїй діяльності законами, які не опираються на природне право, що ґрунтується на Божих заповідях, то таких правителів неминуче чекають негативні наслідки, зазначені у Біблії: «Горе тим, хто постановляє

несправедливі закони і пише на лихо, щоб усунути бідних від правосуддя і відняти права від убогих народу» [4, Іс. 10:1–2].

Цікавим є порівняння Р.А. Папаяна душі людини з душею держави, зокрема його судження про те, що душею держави є закон, вбивство душі якого є вбивством держави. На думку вченого, існують дві можливості такого «вбивства»: ззовні і зсередини. Зовнішній фактор, який має можливість убивства закону, а тому і самої держави, – це агресія, завоювання і втрата суверенітету, внаслідок чого закони країни втрачають силу. Внутрішній фактор – це недотримання законів самими громадянами, зокрема представниками влади, це порушення законів, що перетворилося на норму, внаслідок чого останні не діють так само, як у разі втрати суверенітету. Саме тому, як стверджує автор, сильною є та держава, у якої закони мають духовне підґрунтя і засновані на природному праві, тобто на богоданій константі. При цьому вчений підкреслює, що саме з фактом написання першого закону на кам'яних скрижалях і слід осмислювати слова Господа, передані нам пророком: «Я кладу в основу на Сіоні каменя, каменя випробуваного, наріжного, дорогого, міцно закладеного» [4, Іс. 28:16]. Таким чином, на думку дослідника, закон стає «владним авторитетом», що не підлягає ніякій заміні чи підміні, він стає незмінюваним ніяким велінням як завгодно високої владної інституції аж до царя.

На думку Р.А. Папаяна, формула праведної поведінки громадянина наведена у словах юнака, який прийняв мученицьку смерть за відмову виконати беззаконний наказ царя: «Я не слухаю царя, а підкоряюся велінню закону» [4, 2 Мак. 7:30]. У зв'язку із зазначеним учений робить висновок, що саме тому закон і осмислюється як «верховний повелитель» у всіх земних справах як для владних структур, так і для глав держав. На думку науковця, таке розуміння закону Господь вклав в уми не тільки великих пророків біблійного народу, а й багатьох стародавніх мислителів [10, с. 279–280]. Серед останніх виділяємо Платона, який є засновником теорії тоталітарного суспільного устрою. Він побачив у законі джерело сили держави: «Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і залежить від чийоїсь влади. Там же, де закон – владика над правителями, а вони – його раби, я бачаю порятунок держави і всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги» [11, с. 169].

У ч. 5 Розділу III «Церква й держава» згаданої вище Концепції зазначається, що якщо влада примушує православних вірян зректися Христа і Його Церкви, а також до гріховних і шкідливих для душі дій, то Церква повинна відмовити державі у слухняності. Християнин, за голосом совісті, може не виконати веління влади, яке примушує до тяжкого гріха. У разі неможливості підкоритися державним законам і розпорядженням влади представника церковної спільноти церковне Священноначаліє після належного розгляду питання може вдатися до таких дій: вступити у прямий діалог із владою щодо про-

блеми, яка виникла; закликати народ застосувати механізми народовладдя для зміни законодавства або перегляду рішення влади; звернутися до міжнародних інстанцій і до світової суспільної думки; звернутися до своїх чад із закликом до мирної громадянської непокороти.

Разом із тим у ч. 3 Розділу V «Церква й політика» вказаної Концепції зазначено, що ніщо не стоїть на перешкоді участі православних мирян у діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, політичних організацій. Така участь, якщо вона здійснюється згідно з вівченням Церкви, її моральними нормами та її офіційною позицією із суспільних питань, є однією з форм місії Церкви в суспільстві. Миряни можуть, виконуючи свій громадянський обов'язок, брати участь у процесах, пов'язаних із виборами влади всіх рівнів, і сприяти будь-яким морально виправданим починанням держави [9].

Окрім служіння загальному благу, призначення світської влади, за словами апостола Павла, полягає в тому, щоб вона охороняла кожного, хто чинить добрі справи, і карала тих, хто коїть злі. Апостол пояснює, що тим, хто робить добрі справи, нічого боятися влади, тому що її представник є Божим слугою, який повинен робити для таких людей добро. Проте, за словами апостола Павла, боятися потрібно саме тим людям, які коять зло. Представник влади недарма носить меч, адже він є Божим слугою і месником кожному, хто поширює зло. Відтак, пояснює апостол, коритися владі треба не тільки заради страху кари, але й заради сумління, яке дає зрозуміти людині, що представники влади є Божими слугами, котрі постійно зайняті таким служінням. У зв'язку із цим, зазначає апостол Павло, потрібно належним чином шанувати таких служителів і віддавати кожному належне: «кому податок, так податок; кому мито, так мито; кому страх, так страх; а кому честь, так честь» [4, Рим. 13:1–7]. Тобто у світської влади та її представників є важливе завдання, яке не може бути ними проігнороване, – служити добру і карати зло. Тому якщо влада та її представники системно роблять протилежне, тобто не карають, а заохочують злочинців і карають невинних людей, ігнорують та грубо порушують їхні фундаментальні права і свободи, то в такому разі ця влада та її представники самі стають бунтівниками проти Бога і втрачають право називатись законною владою та керувати народом.

Отже, проаналізувавши тексти Біблії, висновуємо, що від людини вимагається бути покірною не кожній владі, а тільки тій, яка своїми діями не суперечить Божому закону. Право людини, право народу на спротив владі існувало ще із часів Біблії, про що свідчить ряд прикладів, наведених у біблійних текстах. Право на спротив владі є природним правом людини, як і право на життя, право на приватну власність та інші. Проте цим природним правом громадяни можуть скористатись тільки за однієї умови: коли влада не виконує свого головного призначення – робити добро і заохочувати це робити всіх

громадян держави та не чинити зло і карати тих, хто з наведених біблійних текстів, Бог підтримує спротив його коїть. Тому коли влада ігнорує як божественні, тив людини і народу таким діям світської влади так і моральні норми в суспільстві, то, як впливає та право на її зміну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авакян Р.О. Памятники армянского права. Ереван: МНЮИ, 2000. 1019 с.
2. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва, 1998. 624 с.
3. Берченко А.Я. Еще раз о проблеме права и закона. Журнал российского права. 1999. № 3/4. С. 80.
4. Біблія. Київ: Свято-Успенська Почаївська Лавра, 2006.
5. Гецько М.М. Загальна характеристика еволюційного етапу розвитку інституту конституційної скарги як способу захисту основних прав і свобод людини в контексті Біблії як джерела сучасного конституційного права. Науковий вісник УЖНУ. 2012. Вип. 20. Ч. 2. Т. 1. С. 109–112. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/13436>.
6. Ильин И.А. Собрание сочинений: в 10 т. Москва: Русская книга, 1994. Т. 4. 624 с.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. Ст. 15.
8. Лев XIII. Энциклика «*Diuturnum illud*», Acta Leonis XIII, II, 1880–1881. P. 274.
9. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. Київ: Інформаційно-видавничий центр УПЦ, 2002. URL: <http://orthodox.org.ua/article/osnovi-sots%D1%96alno%D1%97-kontsepts%D1%96%D1%97-rusko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi>.
10. Папаян Р.А. Христианские корни современного права. Москва, 2002. 416 с.
11. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. Москва, 1990. Т. 4. 830 с.
12. Светлов Э. Вестники Царства Божия. Брюссель, 1986. 669 с.
13. Novellae Iustiniani CXXIII. 1 pr.: Athan. Emes I. 2. 2 (Das Novellensyntaxma des Athanasios von Emesa / D. Simon, S. Troianos, hrsg. Frankfurt am Main, 1989. P. 22.